

Ташенко Г. В.,

викладач кафедри теорії та практики перекладу англійської мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ПЕРЕКЛАД ПРЕЦЕДЕНТНИХ ІМЕН: КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проаналізовано особливості відтворення прецедентних імен у художньому перекладі залежно від концептуальних структур, на яких ґрунтується їх функціонування у свідомості представників вихідної та цільової культури.

Ключові слова: вихідна культура, концептуальна структура, спосіб перекладу, прецедентне ім'я, цільова культура.

Постановка проблеми. Форми існування культури у свідомості людини становлять важливий фактор перекладу. Зважаючи на те, що взаємодія автора оригіналу та читача перекладу відбувається на рівні свідомостей, сформованих за різних культурних умов, виникає необхідність компенсувати розбіжності між картинками світу учасників комунікації як носіїв різних лінгвокультур. Відповідно, підвищується *актуальність* досліджень взаємозв'язку між культурним середовищем та ментальними процесами його представників, як чинника здійснення перекладу. З когнітивної точки зору переклад здійснюється «шляхом розгортання і втілення у мові перекладу думки, концептуальної структури, сформованої в результаті взаємодії перекладача з вихідним текстом» [1, с. 138]. Однак відмінності, обумовлені культурними аспектами, створюють своєрідну дистанцію між автором оригінального тексту та реципієнтом перекладу, оскільки несуть у собі життєвий та інтелектуальний досвід сприйняття дійсності окремою нацією. Тому перекладач повинен «не просто використовувати мовні одиниці тієї чи іншої мовної системи, а враховувати когнітивне середовище, що виникає навколо таких одиниць» [2, с. 24].

Об'єктом нашого дослідження є прецедентні імена (далі – ПІ), що визначаються, як «вкорінені у свідомість певної лінгвокультурної спільноти ціннісні уявлення про навколишню дійсність, суспільні та особистісні взаємовідношення, моральні пріоритети, характерні для певного соціально-історичного етапу, що виражаються у вербальній формі та без зусиль декодуються представниками певної етно-лінгвоспільноти» [3; 11] завдяки спільним фоновим знанням та досвіду взаємодії з реальністю. *Предметом* аналізу є когнітивні механізми відтворення ПІ у перекладі на основі їх культурної специфіки.

Мета дослідження полягає у визначенні специфіки когнітивних процесів, що лежать в основі перекладу ПІ як уособлення культурно релевантних смислів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прецедентні імена виступають як лінгвоментальні феномени, сформовані внаслідок процесу редукції повного спектру ознак, що супроводжують певний онім, до однієї або декількох ключових характеристик, які набувають усталеного зв'язку з відповідним іменем на основі метафоричного переносу, надаючи йому статус прецедентного. Складність дослідження ПІ полягає саме у їх комплексній природі, що знаходить вираження у цілій низці аспектів, необхідних для визначення того чи іншого імені як прецедентного. Серед них: стереотипність сприйняття, прото-

типовість, метафоричність та інтертекстуальність. Функціонування ПІ відтак забезпечується аналогічним комплексом конотацій, що активуються у свідомості широкого кола реципієнтів, які належать до певного соціуму. Разом із тим ПІ перетворюються на своєрідні взірці, що стають найкращими репрезентантами необхідного смислу. Саме завдяки ПІ культура оцінює та категоризує нові знання та досвід, транслюючи їх від покоління до покоління, що дає можливість як передавати культурно значущі смисли у текстовому просторі, так і породжувати нові.

Зазначені складові ПІ також дають можливість дійти висновку, що проблема їх вивчення певним чином наближається до явища вторинної номінації. Кожен акт номінації пов'язаний з практичним засвоєнням, пізнанням та відбиттям навколишнього світу у свідомості людини. Що стосується вторинної номінації, вона являє собою «використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції» [4, с. 161]. В основі процесу як вторинної номінації, так і ПІ лежить асоціативний характер мислення людини [5], що дозволяє порівнювати об'єкти оточуючої дійсності, зосередивши увагу на окремій ознаці, що їх об'єднує. Водночас особливість ПІ полягає в тому, що асоціативний комплекс, який супроводжує ім'я, носить не суб'єктивний, а надособистісний характер.

З точки зору перекладу, запорукою адекватного відтворення ПІ є визначення ознак, що лягли в його основу, складність цього завдання може варіюватися залежно від того, наскільки очевидним є критерій, за яким було обрано подане ПІ. Якщо в одному випадку перекладач здатен відразу побачити, яку рису характеру, зовнішності, поведінки тощо передає відповідне ім'я, в іншій ситуації розкриття смислу ПІ стає менш простим через уособлення ним декількох ознак, які іноді практично неможливо розділити, і так само важко вказати, яка з них є домінантною. У такому випадку образ, що його втілює ПІ, набуває гештальтного характеру. Таким чином, першорядне завдання перекладача полягає у тому, аби встановити, який смисл автор заклав в оригінальному ПІ, та наскільки схожим або, навпаки, кардинально відмінним виявиться його сприйняття членами культури перекладу. Враховуючи, що розвиток культурних просторів носить неоднорідний характер, ПІ оригіналу може не відзначатися релевантністю для приймаючої культури. З метою компенсації такої асиметрії перекладач може вдаватися до внутрішньо текстового або позатекстового коментування, у деяких випадках обґрунтованою може бути заміна вихідного ПІ у цільовому тексті іменем, що спирається на еквівалентну концептуальну структуру у свідомості представників культури перекладу. Якщо у приймаючій культурі не встановився стійкий зв'язок між потрібною характеристикою та відомим іменем, ПІ оригіналу може вилучатися з його наступною заміною на лексему на позначення ознаки, у вихідному тексті вираженої через ПІ.

Мінімального обсягу експлікативних дій з боку перекладача вимагають ПІ загальнолюдського характеру, інтерпретація

яких супроводжуватиметься аналогічним образно-асоціативним шлейфом та спиратиметься на еквівалентну концептуальну структуру (КС) у представників як вихідної (ВК), так і цільової (ЦК) культури.

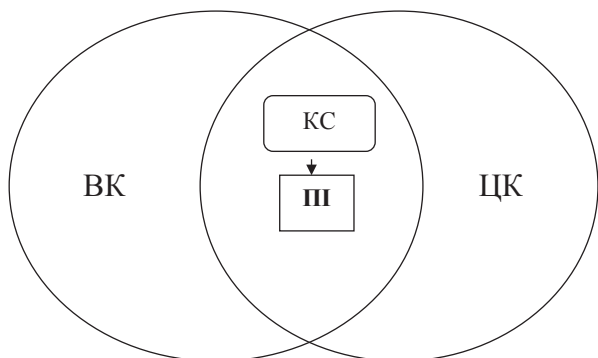


Рис. 1. П об'єктивує аналогічну КС у ВК та ЦК

Наприклад:

He looked more than ever like a prosperous bagman. It is hard that a man's exterior should tally so little sometimes with his soul. Dirk Stroeve had the passion of Romeo in the body of Sir Toby Belch. He had a sweet and generous nature, and yet was always blundering; a real feeling for what was beautiful and the capacity to create only what was commonplace; a peculiar delicacy of sentiment and gross manners [6, с. 54].

Він більше, ніж будь-коли став схожий на везучого комівояжера. Біда, коли зовнішність людини не відповідає її душі. У Дірка Струве огрядне тіло сера **Тобі Белча** було вмістилищем юної пристрасті **Ромео**; щедротна ніжність душі уживалася з грубими глупствами; непомильне цінування прекрасного дозволяло йому бути творцем банальних мальовидел; витончені почуття йшли у парі з недоладними манерами [7, с. 123].

У наведеному прикладі вжито два імені, які автор, вочевидь, вважає рівною мірою прецедентними для британської культури, що досить закономірно, оскільки обидва з них походять із творчості одного з найвеличніших драматургів не тільки Альбіону, а й усього світу – Вільяма Шекспіра. Історія палкого кохання Ромео та Джульєтти, без сумніву, добре відома українському читачеві, як і практично будь-якій сучасній людині, тому інтерпретація образу головного героя з точки зору його характеру не становитиме складнощів, у той час як візуалізація зовнішності Дірка Струве може викликати значно більше проблем. Доцільно припустити, що не кожен середньостатистичний українець настільки обізнаний у творчості Шекспіра, щоб уявити, як виглядав дядько Олівії з комедії «Дванадцята ніч». Водночас у перекладі обидва імені подаються без жодних коментарів, незважаючи на те, що у випадку Тобі Белча для перекладача було б цілком обґрунтованим підказати читачеві, яким драматург змалював свого персонажа.

Розглядаючи принципи відтворення П залежно від близькості картин світу залучених культур, необхідно звернути увагу на ситуацію, за якої П, до якого звернувся автор, існує у приймаючій культурі, проте утворилося в результаті відмінного алгоритму мінімізації, що призводить до розбіжностей в ознаках, що лягли в основу інваріанту сприйняття відповідного імені в культурі перекладу та виділилися як домінант-

ні у ментальності її носіїв. Якщо перекладач збереже П без жодних коментарів зі свого боку, читач цільового тексту або не зрозуміє смислу посилання взагалі, оскільки застосована одиниця хоч і залишиться прецедентною, однак відсилатиме до відмінного комплексу характеристик, або інтерпретує повідомлення некоректно, у результаті чого образ, що постане перед ним, радикально відрізнятиметься від того, що передбачався автором.

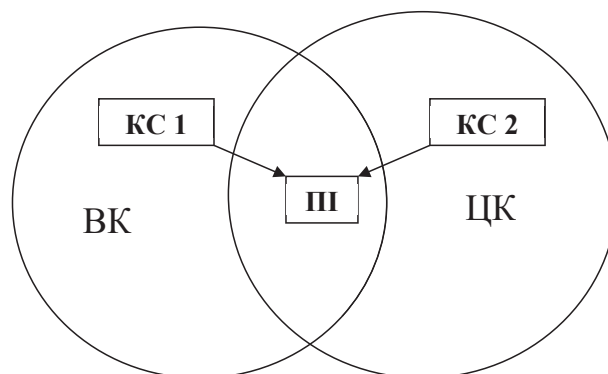


Рис. 2. П об'єктивує різні КС у ВК та ЦК

Наприклад:

Old Russell with a smeared shammy rag burnished again his gem, turned it and held it at the point of his Moses' beard. Grandfather ape gloating on a stolen hoard [8, с. 132].

Старий Рассел іще раз потер камінець старим клантем замші, повернув його і підніс до краю своєї Мойсеевої бороди. Мавпячий дідусь милується вкраденою забавкою [9, с. 232].

Ім'я Мойсея, до якого звертається Дж. Джойс, безумовно, набуло статусу прецедентного у країнах, де сповідується християнство та йудаїзм. Навіть те, що Мойсей фігурує у двох потужних релігійних традиціях, свідчить про можливі розбіжності у сприйнятті. У християнстві він виступає як великий пророк Ізраїлю, який провів свій народ у Землю Обітовану і отримав від Бога Десять заповідей, тоді як у йудаїзмі Бог передав йому Тору. Однак у поданому прикладі автор акцентує увагу не на релігійному значенні постаті Мойсея або його діяннях, що є невід'ємними атрибутами цього відомого пророка, він звертається до однієї з рис його зовнішності, що, ймовірно, не входить до інваріанту сприйняття П, сформованого у свідомості носіїв української культури.

Розбіжності у способах концептуалізації та категоризації оточуючої дійсності та, зокрема, процесів, що керують процесом утворення П, здатні призводити й до іншої ситуації. П часто заступає собою певну ознаку або їх низку, таким чином слугуючи прототиповим носієм тих чи інших якостей, при цьому у багатьох культурах існують імена, що усталилися для позначення скнар, диктаторів, нероб, правдолюбців тощо. Водночас зовсім не обов'язково, щоб їх уособлювали ті самі особистості, оскільки кожній лінгвокультурі притаманний унікальний спосіб обробки інформації, механізми виділення превалюючих цінностей та, нарешті, частотність згадування відповідного імені у дискурсі. В результаті образ, закладений автором, не сприймається у культурі перекладу як чужий, проте для його вираження перекладачеві доведеться вдаватися до іншого імені, яке створило аналогічний прецедент у цільовому культурному просторі.

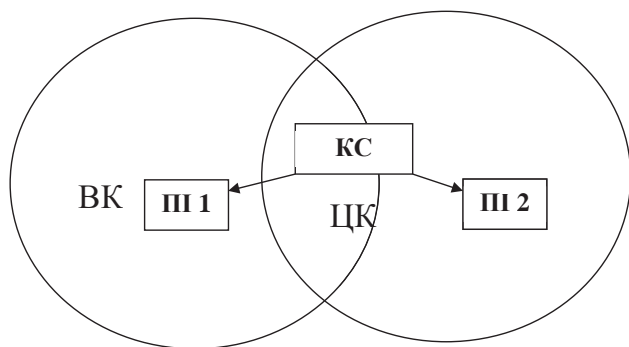


Рис. 3. Різні П об'єктивують одну КС у ВК та ЦК

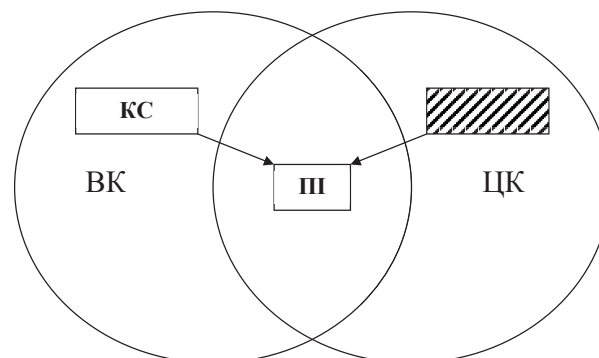


Рис. 4. П не об'єктивує ЦК КС, об'єктивовану ним у ВК.

Наприклад:

She lucked and struggled, but of course she was too small and I may not be Mr. Atlas but I am not a weakling either [10, с. 23].

Вона брикалася й боролася, але, звичайно, просто була занадто мала, та і я хоч і не Геркулес, але й не слабак [11, с. 29].

У представленому прикладі перекладач приймає рішення змінити П, подане в оригіналі, оскільки, на його думку, ім'я могутнього титана Атласа, який за грецькою міфологією тримав на своїх плечах небеса, не є широко розповсюдженим у приймаючій культурі і не перетворилося на символ фізичної сили, доступний для сприйняття пересічного українсько-го читача.

Привертає увагу те, що для заміни перекладач обирає ім'я іншого героя античності Геркулеса, що уславився своєю надлюдською силою та сміливими подвигами. Разом із тим, на відміну від Атласа, посилання на якого розраховане на читача з певним інтелектуальним багажем, Геркулес є відомим в усіх країнах, що у той чи інший спосіб зазнали впливу еліністичної культури, його ім'я з достатньо високою частотністю з'являється у дискурсі навіть на побутовому рівні.

Найвищий ступінь асиметрії спостерігається, коли через серйозні відмінності у членуванні дійсності окремі П не набувають у культурі перекладу того спектру конотацій, що притаманні йому у картині світу носіїв вихідної мови. Відповідно, у свідомості читача перекладу таке ім'я не викличе ментальний образ, аналогічний оригінальній одиниці, що призведе до виникнення «зони непорозуміння» [12], оскільки елемент картини світу, представлений автором, не буде релевантним для представника іншої лінгвокультурної спільноти. Для нього смисл повідомлення залишиться закодованим, навіть якщо вжите ім'я буде знайомим, однак у якості нейтрального оніму, що не набув ознак прецедентності, чого у більшості випадків виявиться недостатньо для повноцінної інтерпретації тексту. У такому разі, усвідомлюючи, що читач перекладу, вочевидь, не володіє достатніми фоновими знаннями, накладання яких на поточний контекст дозволило б інтерпретувати смисл П, перекладач змушений застосовувати прийоми, що допомогли б компенсувати відсутність необхідного образно-асоціативного компонента, закріпленого за відповідним іменем. Досягненню цієї мети можуть слугувати різноманітні коментарі, описовий переклад, контекстуальні заміни, що дозволяє розширити ерудицію читача та спрямувати процес інтерпретації у тому руслі, що характерне для цільової аудиторії автора.

Наприклад:

His Agnew-style wife was standing about three feet off to his right while he argued with the desk clerk [13, с. 37].

Його дружина, котра виглядала як мешканка якого-небудь Егню, стояла за три фути праворуч від нього, доки чоловік сперечався зі службовцем на рецепшені [14, с. 116].

У ситуації, наведеній вище, автор вживає назву географічного об'єкта, щоб продемонструвати провінційність зовнішнього вигляду своєї героїні, що, вочевидь, проявлялося як у її одязі, так і загальній манері поведінки. Проте, якщо у носія американської культури згадка про цю місцевість сприятиме активації необхідного комплексу асоціацій, у свідомості українського читача концептуальна структура, яка дозволила б декодувати таке посилання, скоріше за все, не сформована. Внаслідок цього перекладач уточнює, що «Егню – це крихітне селище у штаті Мічиган». Це дозволяє читачеві самостійно доповнити образ персонажа, припустивши, яким чином може виглядати жінка із села, настільки невеликого, що навіть не має власних органів управління, уникаючи таким чином лакунізації тексту.

Висновки з дослідження і перспективи. Викладене вище дозволяє констатувати, що успішність перекладу П визначається максимальним збігом ментальних просторів автора та кінцевого реципієнта, тобто читача перекладу. Щоб уникнути непорозуміння при сприйнятті цільового тексту, перекладач повинен збагатити фонові знання читача до рівня, який, по-перше, не дозволив би втратити сенс П через відсутність концептуальних структур, на фоні яких його можна осмислити, а по-друге, сформувати ментальний образ, що був би характерний для реципієнта оригіналу, навіть якщо приймаюча культура підказує інший варіант інтерпретації. У подальшій роботі планується більш детально розглянути способи компенсації розбіжностей у культурно-специфічних смислах, об'єктивованих у П.

Література:

1. Минченков А.Г. Когниция и эвристика в процессе переводческой деятельности / А. Г. Минченков. – Санкт-Петербург: Антология, 2007. – 256 с.
2. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. – Москва: Academia, 2000. – 128 с.
3. Федорова Л.Ю. Прецедентные феномены культуры в сознании современной студенческой молодежи: опыт социокультурного анализа: автор. дисс. на соиск. уч. ст. канд. социол. наук : спец. 22.00.06 / Л.Ю. Федорова. – Ростов-на-Дону, 2008. – 24 с.
4. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.

5. Дяченко Н.М. Вторинна номінація крізь призму діалектологічних студій / Н.М. Дяченко // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – С. 202-206.
6. Maugham S. The Moon and Sixpence. – [Electronic resource] / Maugham S. – Access : http://royallib.com/book/Maugham_Somerset/The_Moon_and_Sixpence.html.
7. Моем С. Місяць і мідяки; На жалі бритви / С. Моем. – К.: Дніпро, 1989. – 574 с.
8. Joyce J. Ulysses [Electronic resource] / J. Joyce. – Access: http://royallib.com/book/JOYCE_JAMES/ULYSSES.html
9. Джойс Дж. Улісс / Дж. Джойс. – Київ: Вид-во Жупанського, 2015. – 736 с.
10. Fowles J. The Collector. – [Electronic resource] / J. Fowles. – Access : http://royallib.com/book/Fowles_John/The_Collector.html.
11. Фаулз Дж. Колекціонер / Дж. Фаулз. – Харків: Книжний Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015 – 304 с.
12. Фесенко Т.А. Концептуальные основы перевода / Т.А. Фесенко. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2001 – 181 с.
13. Thompson H.S. Fear and Loathing in Las Vegas. – [Electronic resource] / H.S. Tompson. – Access : <http://www.xanaland.com/content/books/fearandloathing.pdf>.
14. Томпсон Х.С. Страх і відраза в Лас-Вегасі / Х.С. Томпсон. – Перша українська платформа краудпаблішінгу: Komubook, 2016. – 224 с.

Ташченко А. В. Перевод прецедентных имен: когнитивный аспект

Аннотация. В статье проанализированы особенности передачи прецедентных имен в художественном переводе в зависимости от концептуальных структур, на которых основывается их функционирование в сознании представителей исходной и целевой культуры.

Ключевые слова: исходная культура, концептуальная структура, прецедентное имя, способ перевода, целевая культура.

Tashchenko G. Translation of precedent names: cognitive aspect

Summary. The article analyzes the specifics of rendering precedent names in literary translation depending on conceptual structures serving as basis for their functioning in minds of representatives of source and target culture.

Key words: conceptual structure, method of translation, precedent name, source culture, target culture.